

Capitolul I.3.

Planuri de învățământ și programe școlare

„Cu adevărat, în orice stat bine organizat, între cele dintâi instituții făcătoare de bine care îl împodobesc și îl împuternicesc figurează fără îndoială școalele publice, ce guvernul intemeiază pentru înlesnirea unor părinți, dar mai cu seamă spre a întipări tinerimea națională forma ce va să-i dea, aplecările, părerile și gusturile ce va să aibă, înaintările ce dorește ca nația să facă și fericirea ce voiește ca patria să dobândească... E destul a zice atât că, numai în școalele publice tinerimea se poate crește pentru soțietate, și că numai aici se pot desvolta mai cu înlesnire puterile și dispozițiile oricărui Tânăr spre a fi odată patriot bun. Dar și aici s-a încubat viciul de a pune toată silința spre a cultiva numai duhul și spre a îngărmădi în capul unui Tânăr mii de feluri de cunoștințe, în vreme ce înima lui de obște rămâne rece. Puțină silință se pune spre a deștepta într-însul acele dispoziții prin a cărora cultură să se facă odată apărător al intereselor publice ale patriei, și mai puțină spre a cultiva într-însul pornirile acelea frumoase soțiale prin care să se facă desfăștarea compatrioților săi și podoaba omenirii.”¹ Dincolo de pledoaria pro domo pentru învățământul de stat, profesorul de la Colegiul Sf. Sava pare nemulțumit de orientarea educativă a învățământului, care nu i se părea capabil să răspundă modelului unui cetățean moral și patriot. Peste 20 de ani, alte nemulțumiri și critici în mod indirect referitoare și la activitatea educativă răzbat din pana lui George Radu Melidon. Numai gama este schimbată. „Căci, în afară de numele de Român pe care și-l atribuie încă cu mândrie țărانul nostru, el au ajuns a nu mai ști să-și dea seama, nici de unde, nici cu ce drept se află purtându-l”².

Să depăşim insatisfacțiile oamenilor epocii și să ne apropiem de programele școlare. Acestea reprezintă, sau ar trebui să reprezinte, materializarea intențiilor educative ale unei societăți la un moment dat. Alegerea materiilor de învățământ, structurarea acestora, ponderea lor, existența sau inexistența unor obiecte de studiu, toate acestea ne relevă modul în care societatea propune în mod concret educarea unui/unor identități colective. O programă școlară nu este niciodată inocentă. Adoptată fiind de către autoritățile școlare, purtând girul autorităților politice, ea reprezintă epoca și interesele momentului istoric ce a generat-o. Ea este răspunsul concret la un proiect teoretic de educație și instrucție. Problema pe care autoritățile școlare și oamenii școlii încep să și-o pună cu asiduitate este aceea a rolului școlii. Școala educă sau instruiește? Raportul dintre aceste două elemente apăruse deseori și în discursurile școlare. Ideea răspândită în epocă era aceea că educația „se ocupă de puterile spirituale”, iar învățătura „se întinde numai

1. Aaron Florian, *Patria, patriotul și patriotismul*, București, 1843, p. 44.

2. George Radu Melidon, *Manualul învățătorului sau elemente de pedagogie practică în usul școalelor populare*, București, 1874, p. 120.

asupra facultății de a cunoaște”³. Iar școala nu-și propunea să creeze savanți, ci cetățeni morali, virtuoși, patrioți, înzestrați cu o serie de cunoștințe care să le permită să-și desfășoare cu sărg și entuziasm activitatea de zi cu zi. Studiul programelor școlare și al metodiciilor utilizate în învățământul primar ne poate ajuta, pe de o parte, la descifrarea orientărilor ce au călăuzit organizarea procesului educativ și, pe de altă parte, la sesizarea modalităților de transpunere în practică a modelului uman propus de discursurile oficiale.

Ca instrument de socializare și de educare a identității naționale, școala se folosește de o serie de obiecte de studiu capabile să realizeze aceste scopuri. Astfel, materiile cele mai eficace pentru îndeplinirea acestor scopuri sunt citirea/lectura, istoria și geografia.

În perioada studiată de noi, programele școlare erau elaborate de către Eforia Școlilor/Epitropia Școlilor, apoi, conform Legii Instrucțiunii Publice din anul 1864, acestea intrau în competența Consiliului Permanent al Instrucțiunii și a Consiliului General al Instrucțiunii. Primul organism avea obligația de a elabora proiecte de programe, iar Consiliul General era cel ce le examina și aproba. Raporturile dintre cele două organisme nu au fost nici blânde, nici întotdeauna fructuoase. Dincolo de funcționalitatea unuia sau altuia (primul având un număr mai mic de membri), problema principală era cea a relațiilor cu puterea politică și a autorității și libertății de mișcare a ministrului⁴.

În general, remarcăm faptul că programele erau destul de sumare, cuprinzând enumerarea materiilor de studiu pe ani, fără comentarii referitoare la predarea fiecărei discipline, aşa cum se va întâmpla cu cele de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Parcimonia acestora era completată de autoritățile școlare cu instrucțiuni referitoare la predarea fiecărei materii în parte. Regulamentul Școlilor din Țara Românească prevedea pentru cele patru clase ale școlilor începătoare: „În clasul întâi copii începe să citească și să scrie după metodul lancastric; în cel de-al doilea se vor deprinde după același metod a scris dictando, și a citi slobod pe deosebite cărți ce se vor hotărî pentru aceasta, să vor deprinde încă la acele patru lucrări ale aritmeticii, făcând socoteală din gând cu numere simple; ...metodul lancastric se va întrebuița numai în acest două dintre clasuri. În clasul al treilea copii vor învăța una după alta catiismul legii ortodoxe, elementurile gramaticei românești, geografiei și de aritmetică practică, până la frângeri inclusiv. În clasul al patrulea se vor învăța începuturi de geometrie și de mecanică practică; se vor deprinde la scriere prin regule gramaticesti, vor învăța încă începuturi de desen liniar; și de cântare bisericicească”⁵. Conform „Instrucțiunilor date de Epitropia învățăturilor publice la profesorii școalelor ținutale din principatul Moldovei” trimise la 20 iunie 1832, care completează și clarifică prevederile Regulamentului Organic și ale „Regulamentului instrucțiunii publice din Moldova”, publicat în 1832, „învățământul elementar se axa, în primul rând pe cunoașterea scrisului, a «buchilor» și oferea cunoștințe limitate de aritmetică, gramatică românească și latină, de geografie și cultură religioasă”⁶, în cadrul unui curs elementar de un an și al unui curs normal de doi ani.

3. Anton Velini, *Manual de metodică și pedagogie pentru profesorii școlilor primare*, Iași, 1860, p. 5.
4. A se vedea Nicolae Isar, *Învățământul în dezbatările parlamentului (1871-1876). De la Christian Tell la Titu Maiorescu*, SMIMod, IX, 1995, pp. 49-76.
5. *Regulamentul Organic întrupat cu legiuirile din anii 1831, 1832 și 1833 și adăugat la sfârșit cu legiuirile de la anul 1834 până acum*, București, 1847, p. 367.
6. Gabriel Bădărău, *Organizarea și conținutul învățământului public în Moldova între anii 1832-1848 (I)*, AIIAI, XVII, 1980, p. 353.

Folosind acest calup de materii, institutorii erau datori să insufle școlarilor „curăția cugetărilor, dragostea către D-zeu, către aproapele, îndatoririle către patrie, respect și credință către Domnitorul țărei și către legiuurile sale”⁷. Catehismul era predat de preotul locului, iar împlinirea datorilor religioase de către școlari trebuia prezentată Epitropiei printr-un raport semnat de inspector, preot și învățător⁸. Programa pentru școlile sătești din Tara Românească din anul 1838 prevedea : citirea după table care vor cuprinde maxime morale și religioase, și care sunt a se tipări într-adins, îndată ce se va așeza tipografia colegiului, care se așteaptă a sosi peste două sau trei luni ; scrierea – după modeluri de caligrafie ce au a se tipări iarăși într-adins mai înlesnitoare și mai potrivite cu trebuința țăranilor ; catehismul legii creștinești, aritmetică elementară, lucrarea câmpului și economia casei, la care printr-o circulară a Eforiei din 9 septembrie se adaugă și cântările bisericești⁹. Se folosea metodul lancastric, care, conform părerii lui Petrace Poenaru, era „singurul mijloc prin care se pot înființa școli prin sate, fără a fi siliți părinții copiilor să intre la cheltuieli cu cumpărătoarea cărților, care ar fi neapărat trebuitoare la altfel de metode de învățătură”¹⁰. În același timp, școlarii ce frecventau cursurile elementare la Școala de la Sfântul Sava, după începuturi de învățătură pe „table lancastrice”, urmau a citi „slobod pe orice fel de carte”, iar cunoștințelor mai ample de educație religioasă (recitat de închinăciuni, din catehismul omului creștin, moral și social : datoriile omului către Dumnezeu, către sine însuși și către ceilalți oameni), aritmetică, geometrie, fizică populară, istorie naturală, li se adăuga, în clasele a III-a și a IV-a, geografia generală și a patriei¹¹. Observăm lipsa istoriei ca materie în programele de învățământ pentru școală elementară, ea figurând numai pentru studiile de nivel superior cursurilor primare. Pe bună dreptate putem fi atenționați, că deși programele nu prevedeau în mod explicit studiul istoriei în cadrul anumitor forme de învățământ primar, la nivelul activității practice situația putea fi ușor diferită. Într-adevăr, există informații despre învățători care își îmbogățeau cursurile și cu informații istorice¹². Dar este greu de stabilit procentul profesorilor care depășeau din proprie inițiativă prevederile programei, și nici nivelul sau calitatea informației nu pot fi verificate. Deocamdată, important pentru noi este faptul că la nivelul declarațiilor oficiale, singura formă de legătură cu trecutul considerată convenabilă și utilă în procesul de socializare era istoria sacră. Nu putem să nu remarcăm diferențele evidente între programele școlii rurale și celei urbane. O oarecare modificare observăm în programele pentru anul școlar 1843-1844 la școlile publice din Moldova. Astfel, la aceste școli urma să se învețe :

cls. I : rugăciuni, citire, scriere, începutul aritmeticiei, memorării dintr-o carte elementară scolastică.

7. V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, vol. I, București, 1892, p. 202.

8. *Ibidem*.

9. *Ibidem*, II, p. 4.

10. *Ibidem*, p. 6.

11. *Ibidem*, p. 11.

12. În 1847, la examenul de sfârșit de an de la Cerneți, elevii clasei a II-a au dat răspunsuri din istoria patriei (M. Pârvulescu, *Date noi privind evoluția învățământului istoric în județul Mehedinți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului XX*, „Drobeta”, IV, 1980, p. 194).

cls. II: catehism p. I, istoria biblică, caligrafia, gramatica română, istoria patriei pe scurt, aritmetică, geografie.

cls. III: catehism p. II: credința, dragostea și nădejdea; caligrafia și scrierea dictando, gramatica română, sintaxa pe scurt, istoria patriei pe scurt, fracții și numere complexe, citire, geografie¹³.

În același timp, noua programă din anul 1847 din Țara Românească prevedea doar citire, scriere, catehism și operațiuni aritmetice, cu precizarea ca pe lângă învățarea pe din afară a rugăciunilor (cl. I), începând cu clasa a doua la citire copiii urmău să citească din Sfânta Scriptură, Noul Testament și alte cărți religioase și morale, în timp ce cunoștințe istorice și de geografie erau preconizate doar pentru școlile orășenești¹⁴. Pentru ca scopurile acestei politici educative să fie bine înțelese și realizate, Eforia Școlilor elaborează și o serie de instrucțiuni pentru revizorii școlilor. „Învățătura publică fiind după cele de astăzi orânduieli întocmită potrivit cu trebuințele osebitelor clase ale societății, după care s-a și hotărât sfera acestei învățături în cercuri mai mari și mai mici, iar temeiul ei, de la cea mai de jos și până la cea mai înaltă, urmând a fi religia și supunerea la datorile către societate, Revizorii pentru școalele primare de prin sate și de prin orașe, se orânduiesc, ca să fie cu cea mai de aproape priveghere și să vază dacă sfârșitul întocmirei acestor școli se dobândește; să se înscințeze adeca prin dese cercetări dacă prin sate copiii de țărani întrebuiențează vremea când încetează lucrările câmpului, a învăța să citească, să scrie, să socotească, să roage pe Dumnezeu și să-i mulțumească; iar prin orașe dacă pe lângă aceste învățături se dobândește și celealte învățături și cunoștințe hotărâte pentru asemenea școale, de urmează apoi profesorii acele principuri prin care să însuflă temerea și recunoșința către Dumnezeu și către sfânta noastră biserică; dacă se mărginescă în cercul hotărât pentru fiecare învățătură; dacă între învățăturile ce ei sunt chemați a da, au cerută cunoștință și se ocupă cu toată cuvenita silință; și în sfârșit dacă prin purtările lor se arată vrednici de misia ce le este încredințată.”¹⁵ În acest univers de educație moral și mai ales temător față de orice influență tulburătoare a firii și minții copiilor, istoria își găsește greu loc. La fel și în programa din 1850 se prevedea ca citirea să se realizeze pe extracte din texte religioase și morale, iar la clasa a IV-a „citire cu explicație pe *Prietenul tinerimei*¹⁶ și altele asemenea”, cunoștințele de istoria patriei nefiind prevăzute în mod expres, acestea urmând să fie însușite de către elevii școlilor rurale „în ceasurile de cetire”¹⁷. Nu aceeași este situația geografiei, astfel la clasa a III-a și a IV-a elevii studiau noiuni privind geografia fizică și civilă a lumii și „mai amănuntă a Principatelor România și Moldova”.

13. V.A. Urechia, *op.cit.*, II, p. 263.

14. *Idem, Școlile sășești în România. Istoricul lor de la 1830-1867 cu anesarea tuturor documentelor relative la cestiune*, București, 1868, p. 12.

15. *Idem, Istoria școalelor...*, II, pp. 317-318. Eforia Școlilor era compusă din banul Al. Filipescu, vornicul Manole Băleanu, Petrache Poienaru și, din septembrie 1847, logofătul C. Filipescu.

16. Friedrich Philipp Wilsen, *Prietenul tinerimei*, o carte de cetire pentru școalele populare. Tradus din limba germană de I.K.P. [I.C. Paulescu], București, 1846. A cunoscut 6 ediții în perioada 1846-1856.

17. „În ceasurile de cetire, profesorul se va aplica cu deosebire a da elevilor într-această clasă sciință de istorie (mai cu seamă de istoria Țărei Românești), și cunoștințe fizice și matematice și de economia casnică, alegând cărți proprii pentru acest sfârșit” (*Ibidem*, t. III, p. 24).

„Așezământul pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei” stabilește ca obiecte de învățătură :

Școli elementare ¹⁸	Școli primare ¹⁹	Școli de fete ²⁰
Religia	Sântele rugăciuni	Sântele rugăciuni
	Catihismul și Istoria sfântă	Religia, Catihismul și Istoria sfântă
Citirea SCRIEREA	Citirea și scrierea română	Citirea și scrierea
	Memorizații	Memorizații
	Gramatica românească și scrierea dictando	Gramatica românească și scrierea dictando
	Caligrafia	Caligrafia
Patru specii din Aritmetică	Aritmetica, calcularea de rostu, și cunoașterea de greutăți, măsuri și monete	Aritmetica, calcularea de rostu, și cunoașterea de greutăți măsuri și monete
Compuneri practice precum : contracturi, jalbe		
Cunoștințe practice de industrie agricolă și domestică, măsurarea pământului și a vaselor, cunoașterea măsurilor		
	Cunoștințe generale de Geografie, în specialu din aceea a Principatelor	Cunoștințe din geografie și Istorie, iar mai ales din Geografia și Istoria patriei
	Cunoștințe istorice din Biografii și prescurtare din Istoria Patriei	
	Citirea și scrierea latină	
		Cunoștințe generale din Istoria naturală și elemente din fizică

18. La școlile elementare cursurile durau trei ani.

19. Este vorba despre școlile din reședințele de județe, târguri și târgușoare cu durata de patru ani.

20. Așezământul stipulează necesitatea de „a se forma din tinerile Patriei, soții și mame bune, în care razimă fericirea casnică a familiei și baza întăriei creșterii a cetătenilor...”. De aceea, „pe lângă școala fetelor din Iași, se vor înființa acumu deodată, cel puținu în Botoșani, Romanu, Bârladu, Huși, Bacău și Galați”. Cursurile durau cinci ani, și fetele își puteau începe învățătura la 6 ani (*Așezământ pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iași, 1851, pp. 11-12).

Școli elementare	Școli primare	Școli de fete
		O limbă străină în Școala Centrală
		Un tratat de morală adoptat la starea ce elevile au a ocupa în soțietate
		Muzica vocală
		Lucruri femești de mână, precum: a coase, a împletei, a coasă la gherghefu și la canva, a spăla și a călca pânzuri, a lucra cu acu de ciuru (crocher), a țese covoare, a lucra horbote și.a.
		Desemnul de flori și peizajuri
		Tinerea socotelilor de cheltuieli

Cu toate progresele pe care învățământul secolului al XIX-lea le face, de-a lungul lui se va menține extrem de puternic decalajul între școala orășenească și cea rurală și între educația fetelor și a băieților²¹. Planul de învățământ pentru instrucția primară se modeleză pe necesitățile practice ale celor cărora li se adresează. Intenția societății era ca în educație latura moral-religioasă să se împletească cu cea practică, pentru a pune la dispoziția statului cetățeni ascultători și folositori. Astfel, în Tara Românească programele deceniului 6 pentru școlile primare cuprind prescurtări de istoria sfântă și la clasele III-IV elemente de geografie universală și „mai amănuntă a Țării Românești”, fără cunoștințe de istorie în mod special. Studiul istoriei, atât națională, cât și universală începeau abia cu învățătura gimnazială²². În continuare, observăm că legătura cu trecutul se realiza numai prin istoria sfântă, aceasta fiind considerată singura formă de istorie capabilă să contribuie la modelarea cetățeanului. Abia în 1860, peste programă, *Instrucțiunile pentru inspectorii generali, inspectorii de județe, subinspectorii de plăși și plaiuri și pentru învățătorii comunali* vor prevedea ca alături de istoria sfântă, să se predea și o prescurtare din istoria Principatelor Române²³. În Moldova, evoluția sistemului de educație este mai rapidă, astfel, la sfârșitul deceniului 6, programele pentru școlile sășești se îmbogățesc tinzând spre nivelul celor orășenești. Din raportul lui G.R. Melidon privind evoluția școlilor din Moldova în anul 1862, remarcăm faptul că în cei trei ani de

21. *Historie mondiale de l'éducation*, coord. Gaston Mialaret și Jean Vial, vol. III, 1815-1945, Paris, 1981, p. 6.

22. *Programă de cursul învățăturilor ce s-au urmat prin școalele primare din vărsările capitalei, cât și în Gimnasiu, de la 1 Septembrie 1858 până la 2 Iunie 1859 și de regulă după care au a se urma esamenele publice în aceste școle*, p. 1.

23. „*Instrucțiunea publică*”, decembrie, 1860, p. 361.

studiu ai școlii sășești elevii deprind noțiuni de religie în toți anii de studiu²⁴, noțiuni de istorie numai la clasa a III-a (biografia domnilor români) și geografie timp de doi ani (cunoștințe generale la clasa a II-a și geografia Românilor în clasa a III-a). În ceea ce privește școlile urbane de băieți, acestea aveau prevăzuți patru ani de învățătură, timp în care noțiuni de religie se studiau pe tot parcursul ciclului școlar²⁵, istorie – doi ani²⁶, geografie – trei ani²⁷, aritmetică – trei ani, istorie naturală – trei ani, gramatică – doi ani, desen – trei ani.

Fetele au o situație ușor diferită. Astfel, doritoarele de a-și desăvârși educația în școlile orășenești petrecuseau timp de cinci ani în compania unui program asemănător celui al școlii de băieți, la care, ținând cont de obiectivele educației feminine, se adăugau un curs de morală „adoptat la starea ce elevele au a ocupa în societate”, istoria universală pe scurt (clasa a V-a), muzică vocală, lucru de mâna, o limbă străină.

Programele erau enunțative și laconice. Așa cum am mai spus, intențiile autorităților erau făcute cunoscute prin instrucțiuni relative la predarea diferitelor materii școlare. Astfel, pentru studiul istoriei în școală primară din Moldova, se considera că aceasta „trebuie să meargă pururea în paralelă cu geografia. În acest studiu învățătorul nu are a învăța pe școlari o deșartă cronologie sau o înșirare de fapte neînsemnante, de amenunțimi fără valoare. Nicăierea mai cu prisosință nu i se înfățișează ocasiunea de a descepta în Tânără generațiu, ce-i este încredințată, sentimentele cele mai nobile, patriotismul cel mai intuiașt și mai desinteresat. Spre a ajunge la acestu scopu, trebuie a se evita de a face digresiuni în istoriile poparelor vecine Românilor mărginindu-le numai la cât se cere din ele pentru inteligență istoriei române, în contactu cu acele popoare. Singurulu mijlocu de a captiva atenționea școlarilor este de a aduna faptele împrejurul unui numeru de persoane celebre, făcând oarecum epocă în istoria națională. De aceea, în școlile sășesci și în clasa a III-a primară, programele cer predarea nu de istorie, ci de biografii românești, și numai la clasa a IV-a primară, spre o ușoară completare a lacunelor lăsate de biografii, se pune Istoria pe scurt a Românilor. În orice clasă se va face istoria în ton narativ, oprind cu cea mai mare insistență recitarea după testul cărții”²⁸. Dincolo de afirmarea cu claritate a rolului pe care studiul istoriei îl are în educație, structurarea cunoștințelor în jurul personalităților și personajelor istorice va fi una dintre direcțiile ce se vor păstra și în anii următori.

În 1862, o dată cu programele comune pentru școlile elementare din ambele principate, materiile predispuse la o educație național-patriotică – istoria, geografia – dobândesc un loc tot mai precis în educația copilului de la sate. Totodată, se încearcă o

-
- 24. Clasa I: rugăciuni; clasa a II-a: istoria sfântă, Testamentul vechi pe scurt; clasa a III-a: catehismul mic, moral și social, istoria sfântă, Testamentul nou.
 - 25. Clasa I: sfântele rugăciuni din abecedar; clasa a II-a: catehismul moral și social și citirea din Evanghelie; clasa a III-a: istoria sfântă, Testamentul vechi și nou pe scurt, citirea din Evanghelie; clasa a IV-a: catehismul mare dogmatic cu citire din Evanghelie.
 - 26. Clasa a III-a: Biografiile domnilor români; clasa a IV-a: istoria românilor.
 - 27. Clasa a II-a: cunoștințe generale, hidrografie și orografie Moldovei; hidrografie și orografie și geografia politică a tuturor țărilor locuite de români; clasa a IV-a: geografia în general a celor cinci părți ale lumii.
 - 28. *Instrucțiuni relative la predarea diferitelor materii dupe Programa Scollorū primare și sășesci, date în 1859/1860*, în V.A. Urechia, *Opere complete. Didactica*, vol. I, 1858-1867, seria D, București, 1883, pp. 12-13.

lărgire a orizontului cultural și educațional prin introducerea unor obiecte de studiu ce fuseseră până atunci apanajul școlii orașenești. Universul religios al copilului era creat la orele de religie când acesta învăța rugăciuni pe de rost, elemente de catehism, istoria sacră pe scurt, dar, în același timp, și „memorisația de parabole din Evanghelie, cu explicarea lor morală, și datoriele creștinului”. Învățarea și perfecționarea citirii se făcea pe cărți bisericești și din cunoștințe relative la economia de câmp și casnică. Totodată, alături de geografie²⁹, la clasa a IV-a programa prevedea: „memorisațuni din biografiile domnilor celor mai renumiți”³⁰. Cunoștințele de istorie ale lumii rurale erau reduse la biografii ale domnitorilor, fără să se specifică care ar fi aceștia. O dată cu legea instrucțiunii publice, un articol de lege stabilește faptul că „instrucțiunea obligatorie (elementară) va cuprinde următoarele obiecte de studiu: citirea și scrierea, catehismul, noțiuni de igienă, de gramatică, de geografie, de istoria țării, de dreptul administrativ, instituției, cele patru lucrări de aritmetică, sistema legală a mesurilor și greutăților”³¹. Programa școlară după care funcționa școala elementară după anul 1864 păstrează trăsăturile educaționale ale celor anterioare. Discuțiile din cadrul Consiliului General al Instrucțiunii relevă faptul că activitatea de elaborare de noi programe școlare era extrem de greoaie și înceată. La întrebările care păreau a se ivi tot mai presant, răspunsurile erau dificil de găsit. În contextul discuțiilor asupra orientării pe care învățământul ar fi trebuit să o capete, cu ocazia deschiderii lucrărilor Consiliului General al Instrucțiunii, ministrul punea direct problema programei școlare pentru învățământul primar: „A obliga pe sătean să-și trimîtă fiul la școală, de la 8-12 ani, nu va să zică a avea deja asicurată regenerarea națională. Cel ce scie a ceti, a scrie, a calcula, etc. nu va să zică totdeauna că-i și om de omenie, cu inima de român și folositor sieși, familiei sale și țării. Vrem să zicem că cestiunea lucrării programului învățământului primar devine cu atât mai importantă și plină de răspundere, cu câtă după ea, se va face obligațoare educațunei poporane. Și înțelegem printr-un programă nu numai o mecanică clasificării de materii de studiu pe clase și ore ale zilei; de asemenea lucrări am avut de vre-o 30 ani... Arătați-mi, Domnii mei, direcțiunea ce caută să aibă învățământul obligatoriu la sate și urbe, spre a fi acest mare principiu, alu obligativității, sorginte de bune rezultate, era nu unu mijlocu mai multu și mai eficace, pentru a spori plagile ce trebuie să vindecămu...”³². Noile programe pentru învățământul primar fuseseră rapid elaborate de Consiliul Permanent al Instrucțiunii și aprobată de ministru, fapt ce va genera lungi discuții în Consiliul General de Instrucțiune Publică, ce-și văzuse încălcate și chiar nesocotite prerogativele. Programa școlilor sătești adoptată în 1864 va funcționa până în anul 1878, cele pentru școlile orașenești de băieți și fete până în anul 1876, când vor suferi o serie de modificări, fiind și ele apoi refăcute în anul 1878. Diferențele între școlile urbane și rurale se mențin. Astfel, programa școlilor sătești adoptată în anul 1864 prevedea împărțirea școlii primare

-
29. Despărțirea a II-a: din geografie, divisia pământului în continente și oceane pe chartă, fără text; despărțirea a III-a: geografia Principatelor Române: împărțirea lor, orașele, râurile, lacurile, munții. Numirea țărilor vecine. Toate acestea mai mult într-un mod practic și cu arătare pe hartă; despărțirea a IV-a: împărțirea politică a Europei pe hartă.
30. V.A. Urechia, *Istoria școalelor...*, III, pp. 252-253.
31. C. Lascăr, I. Bibire, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decizii și dispoziții generale ale acestui departament de la 1864-1901*, I, București, 1901, p. 11.
32. *Buletinul Instrucțiunii Publice*, septembrie, 1865, p. 90.

în patru despărțiri. În ceea ce privește educația religioasă, aceasta prevedea la clasa I „învățarea sfintelor rugăciuni pe de rost”, elemente de catehism la despărțirea II și III și „memorisațiuni și parbole din Evanghelie cu explicarea lor morală și datoriile creștinului” la despărțirea a IV-a³³. Programa pentru învățăturile în școlile primare de băieți, deci urbane, specifică mult mai clar faptul că timp de doi ani, copiii vor învăța și istoria pe scurt a Vechiului și Noului Testament³⁴. Aceeași materie era prevăzută și pentru școlile primare de fete³⁵. De asemenea, pentru școlile sătești, la despărțirea a II-a citirea urma să se facă după cărți bisericești, pentru ca în clasa următoare să se folosească „cartea cuprinzătoare de cunoștințe relative la economia de câmp și casnică”³⁶. Pentru școlile urbane nu se mai fac aceste precizări, specificându-se doar citirea pe cărți. Istoria sacră era obiect de studiu la despărțirea a III-a a școlilor sătești, pentru ca tot aici, în anul următor, elevul să-și însușească „memorisațiuni din biografiile Domnilor români celor mai renumiți”³⁷. Pentru școlile urbane, atât băieții, cât și fetele urmău să studieze timp de doi ani (clasa a III-a și a IV-a) o „prescurtare de istoria României până la colonisarea Daciei” și o „prescurtare de istoria României de la colonizarea Daciei până în zilele noastre”³⁸. Geografia se studia la școlile rurale în decursul a trei ani : „divisiunea pământului în continente și oceane pe hartă, fără text” (despărțirea a II-a), „geografia Principatelor Române : împărțirea lor, orașele, râurile, lacurile, munții, numirea țărilor vecine, în mod practic și cu arătare pe hartă” (despărțirea a III-a), „împărțirea politică a Europei numai pe hartă” (despărțirea a IV-a)³⁹. Iar la școlile urbane era comprimată în doi ani : geografia Țărilor Române și elemente de geografie fizică și politică a celor cinci continente cu noțiuni de cosmografie⁴⁰. Consiliul General al Instrucțiunii va adopta noi programe pentru școlile primare din orașe în anul 1876, iar pentru școlile sătești în anul 1878⁴¹. Noua programă pentru școlile primare urbane de ambe sexe din anul 1876 păstrează caracterul enunțiativ al materiilor ce urmează a fi studiate, fără excesive

33. C. Lascăr, I. Bibire, *op. cit.*, I, pp. 897-898.

34. *Ibidem*, p. 898.

35. *Ibidem*, p. 899.

36. *Ibidem*, pp. 897-898.

37. *Ibidem*.

38. *Ibidem*, p. 898.

39. *Ibidem*, p. 898.

40. *Ibidem*, pp. 898-899.

41. Programa din anul 1878 dovedește o evoluție în modalitatea de abordare a învățământului rural, în primul rând prin îmbogățirea și mai ales prin precizarea cu mai multă strictețe a obiectelor de învățământ. Astfel, „istoria națională” devine obiectul a doi ani de studiu (clasa a III-a și a IV-a), elevii urmând a „citi și reciti biografiile” lui Traian, Decebal, Radu Negru, Dragoș, Alexandru cel Bun (în prima parte) și în partea a doua a cursului Vlad V, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Petru Rareș, Mateiu Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu, Grigore Ghica, Tudor Vladimirescu. Cunoștințele de geografie devin tot mai circumscrise : în clasa a III-a urma să se studieze geografia județului, iar în clasa a IV-a geografia României și a țărilor locuite de Români, puterile statului și domnului, harta Europei. Pentru lecturile din Vechiul și Noul Testament se precizează că ele trebuie să fie cele „din carte de lectură” (clasele a II-a și a III-a). Pentru orele de catehism de la clasa a IV-a se prevedea în mod expres studiul datorilor omului către Dumnezeu, către sine cu reguli de igienă, către aproapele său și către patrie, drepturi și datorii cetățenești (*Ibidem*, p. 978).

precizări suplimentare. Noutatea o reprezintă însă reeșalonarea cunoștințelor de istorie, corectându-se dezechilibrul din programa anterioară, renunțându-se la fracturarea materiei la momentul colonizării Daciei și avansând până la epoca lui Mihai Viteazul⁴². Studiul geografiei coboară la clasa a II-a, când era prevăzută însușirea unor cunoștințe generale, legate în primul rând de spațiul local, respectiv județ, „plăși, urbi, târguri, monastiri, locuri istorice, bălti, munți, muri”, continuându-se apoi în clasele a III-a și a IV-a „geografia României și a țărilor locuite de români” și apoi cu Europa și celelalte continente. Remarcăm faptul că spre deosebire de programele anterioare, în această nouă programă apare foarte clar specificat principiul centrist al studiului geografiei, adică de la patrie spre exterior. În al doilea rând, alături de geografia României, intră cu titlu de egalitate studiul „țărilor locuite de români”. O altă noutate, la clasa a IV-a, pentru orele de citire se cer în mod expres „recitări din bucăți allese în prosă și de poesii naționale și morale”. Modificări mai sunt legate de introducerea la clasa I a unui curs de „învățământ intuitiv real și moral” și a „cântului”, elevii urmând a învăța cântece „potrivite cu vârsta și inteligența” lor, iar la desenul liniar la clasa a IV-a se precizează: „construirea hărții României”⁴³.

Deși nu ne-am ocupat în mod special de învățământul particular, trebuie însă să amintim permanentele încercări de a-l menține sub controlul autorităților oficiale, prin participarea autorităților la serbarele școlare, prin verificările programelor și prin obligația directorilor pensionatelor de a se prezenta la diferite examinări.

Dacă educarea într-o direcție moral-creștină își păstrează locul bine definit în programele școlii primare în toată perioada studiată, remarcăm, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cum materiile predispuse a forma identitatea românească dobândesc o poziție tot mai bine definită. În deceniile 7 și 8 începe să se pună în discuție utilitea studiului istoriei naționale în școală primară. Se fac propunerile pentru coborârea învățării acesteia chiar din clasa I⁴⁴. Tabloul tribulațiilor suferite de istorie, de la absență sau anexă la alte obiecte de învățământ, la curs bine statuat de doi ani reflectă direcțiile noi pe care pornește educația.

42. Programa prevedea „prescurtare de istoria Românilor de la începuturi până la Mihai Viteazul exclusiv” (clasa a III-a) și „prescurtare de istoria Românilor de la Mihai Viteazul până în zilele noastre” (clasa a IV-a). Programa din anul 1878 prevedea pentru clasa a III-a studiul istoriei în mod biografic, la lista de domnitori propusă de programa școlilor sătești adăugându-se la clasa a III-a Aurelian, Constantin, Vlad V, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, pentru clasa a IV-a precizându-se doar studiul istoriei în mod biografic de la Mihai Viteazul. Programa pentru istorie este identică și la școlile de fete (*Ibidem*, pp. 979-980).

43. *Ibidem*, p. 974.

44. N.V. Scurtescu, *Rollulu istoriei naționale în instrucțiunea primară, „Columna lui Traian”*, 1872, III.